

Заслугує уваги й питання зафіксованих християнських поховань з кам'яними і керамічними долівковими плитками під тілом небіжчика, які виявили Іван Старчук, Роман Багрій, Михайло Филипчук та Андрій Филипчук під час досліджень в ур. Замчисько та ур. Високе Городиско. Хоча зрідка у могилі також знаходили фрагменти кам'яних жорен. Такі «кам'яні подушки» вчені фіксували, переважно, під головою і ногами небіжчика в давньоруських захороненнях. Загалом у Пліснеську вони наявні як у чоловічих, так і в жіночих могилах. Стосовно подібних поховань (могильники в Києві, Жванці та ін.) у науковому середовищі часто звучали різні тези. Так, на думку українського вченого Всеволода Івакіна, поховання з «кам'яними подушками» зумовлені впливом чернечих звичаїв та «мало імітувати аскетичне ложе-могилу ченця-відлюдника». На жаль, підтвердити те, що наведені вище захоронення Пліснеська мають відношення до чернецтва дуже складно. Загальновідомо, що в давньоруській час найбільш поширеними і дослідженими є поховання чернців у ніші чи камері-крипті. Можливо, зафіксовані «кам'яні подушки» відбивали соціальний статус небіжчика. В інших випадках відбувався поступовий перехід і поєднання місцевих язичницьких вірувань із традиціями християнського світогляду, що проявилось і в особливостях захоронення померлих.

Відзначимо, що в 1993 р. Михайло Филипчук проводив упорядкувальні та рекультивацийні роботи на місці незавершених розкопів Романа Багрія (південно-західна частина ур. Замчисько) виявив рештки кам'яного саркофагу (поховання № 8), який складався з двох частин. Нижня частина захоронення була репрезентована рештками дерев'яно-земляної поховальної камери (параметри 2,70×1,50 м) та поховальної ями (параметри 2,2×0,80 м). Кістяк небіжчика мав довжину 1,95 м та був поруйнований у верхній частині скелету, а поховання виявилось безінвентарним. Друга частина – верхня, представлена рештками кам'яного саркофагу, які змістилися і знаходилися ближче над похованням № 13. Самі плити залягали на глибині 0,50 м від рівня сучасної поверхні. Дослідник зауважив, що кам'яна надгробна частина «...виглядала із землі і виявилася вказівником для грабіжників. В такому склепі міг бути похований хтось зі знатного роду літописного Пліснеська в середині XII ст.». Очевидно, вчений мав рацію й у саркофазі мали захоронити особу, яка належала до верхівки давньоруського суспільства Пліснеська. На грабунок виявленого поховання також вказує порушення анатомічного порядку скелету та відсутність при ньому прикрас. Таким чином, на території Пліснеського археологічного комплексу виявлено 192 поховання в т.ч. 11 підплитових поховань, 1 поховання в кам'яному саркофазі та 5 з кам'яними «подушками».

Володимир Сосульський (Тернопіль)

АРХЕОЛОГІЧНІ ОБ'ЄКТИ ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ НА КАРТІ ФРІДРІХА ФОН МІГА ТА СУПУТНИКОВИХ ЗНІМКІВ

Вивчення археологічної спадщини України набуває дедалі більшої значущості в умовах сучасних викликів, пов'язаних із збереженням культурного надбання. Тож дослідження карти фон Міга, а особливо маловивченої литовської доби, використовуючи сучасні картографічні

---

*Виявлені останніми роками християнські поховання перезахоронили о. Орест Вільчинський (1974–2020 рр.) та о. Віталій Барабаш (духовний наставник Історико-культурного заповідника «Давній Пліснеськ»).

системи (Google maps, LIDAR), дозволяє здійснити багатовекторний аналіз карти фон Міга порівнюючи її з сучасними ГІС. Відтак, актуалізується потреба не лише у дослідженні нових об'єктів, але й у переосмисленні вже досліджених, систематизуючи їх.

Карта фон Міга – унікальна картографічна система XVIII сторіччя, створена в 1779–1783 рр. Необхідність її створення, була вимогою часу, коли геополітична кон'юнктура склалась не на користь Речі Посполитої і вона зазнала трьох поділів, за двома з яких – 1772 та 1793 рр., перейшла під владу Габсбурзької монархії. Нові землі потребували детального вивчення ландшафту, населених пунктів, водних ресурсів та інших об'єктів, які в перспективу могли б знадобитись в мілітарних та господарчих цілях Австрійської імперії. Відтак, в рамках Йосипівських реформ, проведено новий картографічний опис із ціллію вивчення новоприєднаних територій, що отримало назву – Йосипівське картографування.

Роботи розпочались під керівництвом фельдмаршала-генерала Зеєгера, продовжив інженер, обер-лейтенант квартирмейстерства австрійського Генерального штабу – Фрідріх фон Міг, за яким і закріпилась назва карти через найбільший обсяг роботи, а вже у 1783–1787 рр., його місце зайняв майор Вальдау, який доформував карту й запровадив певні корективи. Опис місцевостей складали австрійські офіцери – топографи. Їхня робота навіть у порівнянні із сучасними картами, виконана доволі детально, маючи погрішність у деяких випадках до 150 м. Один лист мапи охоплює територію 1,6×2,44 миль, або близько 4-х квадратних миль. У межах коронних країв, яких поділяють на секції, мірило мапи складає 1:28 800 (28 800 дунайських цолерів – пальців, або ж 400 кляфтерів – сажнів), загалом, карта фон Міга налічує 413 аркушів, дрібні фрагменти яких поєднували в загальну картографічну сітку, а самі аркуші мали розмір 42×63 см.

Власне умовні позначення карти детально не виділятиму, окреслю лише певні аспекти. Легенда карти виражається різнокольоровим тонуванням великих поверхонь, на які опісля накладали позначення чорною, коричневою або червоною тушшю. Самі ж написи на карті робились латинським шрифтом. Щодо особливостей самих написів на карті, то назви великих поселень – міст, подаються польською мовою. Більшість топонімів гідрології, гір, урочищ, а також сіл – прописувались місцевими назвами, у нашому випадку – українськими, проте на латинський манір.

Відтак, зробивши короткий вступ та мінімальний огляд характеристик карти, зріємо, що важливість карти фон Міга важко переоцінити в контексті розвитку археології. Карта 1783 р. пережила свій первинний функціонал й тепер виступає як вагома дослідницька площа, де повсякчас можна робити відкриття нових та огляд старих об'єктів, вдаючись до аналізу та роблячи паралелі із сучасними картографічними системами. Отож, варто заглибитись в суть винесеного питання та навести відповідні приклади.

В контексті тематики доповіді, сконцентруємось на чітко визначеному відрізку, а саме – литовській добі, за яку ми вважатимемо період правління Ягелонів (1387 – 1572 рр.). Не зважаючи на те, що наші терени входили до складу Польського королівства, монарша домінантність Великого королівства Литовського, Руського та Жемайтського, а саме династії Ягелонів, дає привід означити цей період литовським.

Що ж до самих об'єктів, то цей період є переломним між великою кількістю руських городищ та масовим зведенням різнорідних фортифікацій для захисту від східних цивілізацій, як кочових татар, так й від осяяної Порту. На цей період випадає масове зведення та реконструкція замкових споруд.

Щодо нетипових об'єктів, які можна було помітити на карті фон Міга, проте неможливо було зіставити з сучасною картою, є практичний приклад, який детально виразить функціонал карти.

В березні 2025 року відбулась спільна розвідка історичного факультету ТНПУ з польськими колегами із громадської організації “Fundacija Relicta” півднем Тернопільської області. Польські дослідники, спільно із Строценем Б. С., опрацьовуючи австрійську карту 1783 р. й супутникові знімки, виявили невідомий об'єкт, котрий нагадував обриси городища, що розташовувався по лівому березі р. Серет, поблизу с. Росохач, Чортківського району.

На сучасних фото з космосу визначити городище було неможливо, не проглядалось жодних ознак, які б вказували на його наявність на цих теренах. Ландшафтна карта, теж не давала якоїсь однозначної відповіді, перепад висот був несуттєвим і доволі плавним, через що, можна зробити висновки про природний ландшафт схилу. Тож археологічна розвідка, з допоміжного методу, набула ключової ролі в контексті визначення пам'ятки. На самій місцевості, ознак городища практично не видно, за виключенням деяких невеличких підвищень, які поступово проступали не більш як на 0,5 метра, скоріш за все, були оборонними насипами. Відтак, постала необхідність знайти прямі факти приналежності об'єкту до типу городищ, такими ознаками виступили артефакти (а точніше – кераміка). Під час огляду, ми натрапили на фрагменти кераміки різних періодів, серед яких домінувала литовська. І хоча, нам вдалось ідентифікувати об'єкт, це лише початковий етап у повноцінному визначенні об'єкту, для повного дослідження необхідно пройти чималий шлях від пошуку об'єкту в архівних даних та джерелах до численних розкопок.

Що ж до теоретичного застосування властивостей карти, то варто навести більш базові приклади, якими виступають чисельні фортифікації зведені в XV–XVI ст. За допомогою карти й порівнянь, можна провести аналіз об'єкту на його автентичність й дізнатись його первісну стратегічну роль.

Першим до огляду візьмемо Підгаєцький замок, котрий був повністю розібраний в 70-х рр. XX ст. На цьому прикладі можна виразно показати порівняння між картою XVIII ст. та сучасними супутниковими знімками. Замок втратив своє оборонне значення опісля турецької навали Ібрагіма Паші в 1675 р. (як і більшість фортифікацій нашого регіону в цей період), після чого був переформатований на комерційний напрям – пивоварню, а на його території біля р. Коропець – зведено кілька водяних млинів. Тож саме карта фон Міга може допомогти відтворити його контури, незважаючи на те, що в кінці XVIII ст. він уже перебував у напівзруйнованому стані. Оглядаючи карту, можна чітко простежити оборонні вали з ровами та центральну забудову замку, прокреслену у формі квадрата червоним відтінком. Також, варто звернути увагу й на ландшафтну видозміну та її значущий вплив у зведенні цієї фортифікації, в той час він перебував у заплаві річки, зараз же, форма ставу змінилась, а ріка обміліла.

Продовжуючи огляд фортифікаційних укріплень, варто звернути увагу на схожий до вищенаведеного приклад, проте з певною ландшафтною відмінністю та станом збереженості. Старозбаразький замок існував у XIII–XVI ст. (активно розбудовувався в час литовської доби) й був первинним замком м. Збараж. На даний момент від нього залишились лиш руїни на Замковій горі поблизу села Старий Збараж. В цьому випадку, карта не може допомогти у відтворенні автентики фортифікації, позаяк утворилась вже в період, коли замок зазнав непоправних руйнувань. Цей процес продовжила австрійська влада, а довела до кульмінації епопея XX сторіччя – друга світова війна та радянська влада, котра розібрала його залишки на будівництво

дороги та колгоспу. Нині на поверхні видніються лиш частини фундаменту та сліди оборонних валів. Карта фон Міга по своїй інформативності не надто доповнить цей список й тим не менш, в 1783 р. на цьому місці проглядаються стіни веж та вали, що були прокреслені чорним кольором, в центрі ж знаходилась забудова шестигранної форми.

Останнім прикладом слугуватиме Бучацький замок, який розташовується на правому березі р. Стрипи в центральній частині міста. Місце для замку було вибрано ідеальне для оборони – скеляста височина, схили якої з трьох сторін круто обриваються біля вод невеликого потоку. Сучасні руїни – наслідок походу Ібрагіма Паші, це залишки збудованого в середині 16 ст. замку. Даний приклад слугуватиме нам як виняток, позаяк не внесе жодних коректив у сприйнятті цієї фортифікації. Бучацький замок сьогодення – ідентичний із його позначенням у XVIII ст.

Отож, ознайомившись із загальним описом та функціоналом карти фон Міга та розглянувши різноманітні теоретичні й практичні приклади її застосування, підтверджено надзвичайну цінність першої військово-топографічної карти Галичини як джерела інформації про стан об'єктів. Карта фон Міга, як цілісне джерело, відіграє важливу роль у формуванні уявлення про Тернопільщину литовської доби, а її подальше дослідження здатне суттєво розширити наші знання про цей період.

Ярослав Шуль (Тернопіль)

ЗАМКОВА АРХІТЕКТУРА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Замкова архітектура Тернопільської області становить одну з найцінніших складових культурно-історичної спадщини України. Регіон вирізняється високою концентрацією замкових комплексів, які не лише виконували оборонні функції, але й були адміністративними, економічними та культурними центрами. Вони відображають багатозарову історію краю та соціально-політичні трансформації, що відбувалися на теренах Поділля від пізнього середньовіччя до нового часу.

Перші замки на території сучасної Тернопільщини почали зводитися наприкінці XIV ст., коли ці землі увійшли до складу Королівства Польського. Саме в цей період закладаються основи оборонного будівництва, що згодом було розвинене під впливом державних формацій, які послідовно змінювали контроль над регіоном – Речі Посполитої, Османської імперії, Австрійської монархії.

Еволюція замкової архітектури засвідчує поступовий перехід від домінування готичного стилю з його масивними мурами й вежами до ренесансних і барокових форм, у яких поєднувалися оборонні й резиденційні функції. Відтак, архітектурна спадщина краю є своєрідним відображенням взаємопроникнення культурних традицій Центральної та Східної Європи.

Замкові комплекси Тернопільщини вирізняються розмаїттям планувальних рішень та архітектурних стилів. На їхню специфіку впливали кілька чинників: військово-стратегічні потреби, природно-географічні умови та культурні впливи епохи. Збараський замок – один із найрепрезентативніших прикладів ренесансної архітектури, збудований як оборонно-палацовий комплекс із виразними резиденційними рисами. Бучацький замок поєднує готичні традиції з ренесансними новаціями, демонструючи поступову зміну архітектурних стилів. Тербовлянський замок репрезентує готику та оборонний стиль із чітким підпорядкуванням військовим завданням.